

Makale Bilgisi

Makale Geliş Tarihi: 31.03.2022

Makale Kabul Tarihi: 09.05.2022

Doğuyla Batı Arasında Anadolu Mecmuası'nın Dünya Görüşü: Derginin Tarih, Siyaset ve Uygarlık Algısı

Necip YILDIZ*

Öz

Bu makalede, Anadolu Mecmuası'nın dünya görüşü, siyaset ve uygarlık algısı ele alınmıştır. Selçukluların Anadolu'yu fethiyle başlatılan bir Anadoluçuluk anlayışını savunan Anadolu Mecmuası, Türkçü ve modernist bir dergidir. Marksizme hararetle karşı olan dergi, Türk-İslam uygarlığının değerleriyle Batı uygarlığı arasında bir sentez yapmak istemektedir. Bilim, sanayi ve demokrasiye değer veren dergi, ilerlemeci ve kalkınmacıdır. Anadolu Mecmuası, bilimci olmakla birlikte pozitivist değildir. Cumhuriyetçi, halkçı, Anadoluçu, köycü olan dergi; eğitim anlayışında John Dewey'in pragmatist görüşlerine yakın durmaktadır. Dergide, dine sosyal ve kültürel bir değer atfedilmekle birlikte, tamamıyla dine dayalı bir toplum ya da siyaset görüşü reddedilmektedir. Din ile bilime iki ayrı, özerk alan olarak yaklaşan Kant'ın görüşleri dergide savunulmakta ve Türk inkılabı için en uygun yaklaşım olarak önerilmektedir. Ahmet Yesevi ve Yunus Emre çizgisinde, tasavvufa ve vahdet-i vücut anlayışına genel olarak pozitif yaklaşılan dergide, yer yer bâtinîliğe yaklaşan dinsel görüşlere rastlanılmaktadır. Dünya görüşü düzeyinde genel bir değerlendirme yapıldığında, dergide ulusun vatan ve hars birliği temelinde tanımlanması, ayrıca Türklük, İslam ve modernite arasında bir sentez yapılmak istenmesi noktasında derginin genel olarak Ziya Gökalp çizgisinde olduğu ve bugünkü ölçülerde yer yer sağ-Kemalizme yaklaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Anadolu Mecmuası, Milliyetçilik, Kemalizm, Anti-Marksizm, Anadoluçuluk

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, necipyildiz@ardahan.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-8587-713X.

The World View of The Journal Of Anatolia Between East And West: The Journal's Outlook On History, Politics And Civilization

Abstract

In this article, the Journal of Anatolia's world view, perception of politics and civilization are discussed. The Journal of Anatolia is a Turkist and modernist journal that advocates an understanding of Anatolianism that started with the Seljuk conquest of Anatolia. The journal, which is fiercely opposed to Marxism, wants to make a synthesis between the values of Turkish-Islamic civilization and Western civilization. Valuing science, industry and democracy, the journal is progressive and developmentalist. The Journal of Anatolia is pro-science but not positivist. The journal being republican, populist, Anatolianist, and pro-peasant, stands close to John Dewey's pragmatist views in terms of understanding of education. Although a social and cultural value is attributed to religion in the journal, a view of society or politics based entirely on religion is rejected. The views of Kant, who approached religion and science as two separate and autonomous fields are defended in the journal and recommended as the most appropriate approach for the Turkish revolution. In the journal where sufism and the understanding of unity of body are generally viewed positively along the lines of Ahmet Yesevi and Yunus Emre, religious views approaching esotericism are encountered from time to time. Making a general evaluation at the level of worldview, it has been concluded that the journal is generally in the line of Ziya Gökalp and is in parts close to right-wing Kemalism in today's standards in terms of defining the nation on the basis of homeland and moral unity, and also wanting to make a synthesis between Turkishness, Islam and modernity.

Keywords: Journal of Anatolia, Nationalism, Kemalism, Anti-Marxism, Anatolianism

Giriş

Dergiler, Cemil Meriç (2004:100) tarafından “hür tefekkürün kalesi” olarak nitelenmiştir. Kültür, uygarlık ve siyaset alanında üretilen pekçok orijinal görüş ve akım, ilk olarak dergi sayfalarında kendilerine yer bulmuştur. Türkiye’de özellikle II. Meşrutiyet sonrası hız kazanan dergiler, ideoloji ve kültür üretiminin üsleri durumunda olmuştur.

Kurtuluş Savaşı sonrası, Anadolu’da kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde, önde gelen dergilerden biri de *Anadolu Mecmuası* olmuştur.¹ Hilmi Ziya Ülken ve Mükrimin Halil Yinanç’ın öncülüğünde, Anadolu Komandit Neşriyat şirketi tarafından 1924-1925 döneminde 12 sayı yayımlanan *Anadolu Mecmuası*, Selçukluların Anadolu’yu fethiyle başlayan Anadolu Türklerinin tarih ve kültürünü araştırıp, bu alanda katkı sağlamak isteyen Türkçü bir dergidir.

İlgili literatüre bakıldığında, *Anadolu Mecmuası* ile ilgili çalışmaların çoğunlukla “tarih” odaklı olduğu ve derginin dünya görüşüne felsefi düzeyde yeterince değinilmediği görülmektedir. Bu eksikliği giderme bağlamında, makalemizin ana sorunsalı, *Anadolu*

¹ Anadoluculuk ve *Anadolu Mecmuası* ile ilgili genel bilgi için bkz. Uçman (1991), Tonga (2011), Dirican (2014), Çalen (2017).

Mecmuası'nın dünya görüşünün felsefi ve ideolojik düzeyde, ayrıntılı şekilde tespit edilmesidir. Dergideki yazılar birçok açıdan eleştiri süzgecinden geçirilerek, derginin temel değer ve kodlarının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. *Anadolu Mecmuası*'nın dünya görüşünü tespit etme noktasında literatürde Dirican (2014) ve Çalen (2017) gibi çok kıymetli ve ufuk açıcı birkaç çalışma mevcut olmakla birlikte, *Anadolu Mecmuası*'nın uygarlık algısı ve dünya görüşünü Türkiye'deki ve dünyadaki kültürel ve felsefi kaynaklarla ilişkilendirerek ele alıp değerlendiren ilk kapsamlı çalışma, zannediyoruz bizim çalışmamızdır. Bu noktada makalemizin literatüre özgün katkılar sağlamasını umuyoruz.

Makalemizin ana gövdesini oluşturan aşağıdaki bölümde, *Anadolu Mecmuası*'nın dünya algısı ve uygarlık tasarımı ele alınıp değerlendirilecektir. Derginin dünya görüşünü incelemeye başlamadan önce, burada şu nokta vurgulanmalıdır ki, dergide yazarlar arasında görüş düzeyinde, özellikle ayrıntılarda bazen küçük bazı farklılıklar olsa da, esas konularda çok büyük bir benzerlik ve tutarlılık olduğu, yazarların derginin ana misyon ve dünya görüşüne sıkı bir bağlılık gösterdikleri gözlenmektedir. *Anadolu Mecmuası*'nın Cumhuriyet tarihinde kendine özgü bir "akım"ın öncüsü olabilmiş olmasında bu "takım çalışması"nın önemli bir etkisi olduğu muhakkaktır.

Anadolu Mecmuası'nın Dünya Algısı ve Uygarlık Tasarımı

Anadolu Mecmuası, Selçukluların Anadolu'yu fethini yeni bir uygarlığın başlangıcı olarak ele almaktadır. Selçukluların Anadolu'yu fethinden önceki Anadolu tarihiyle ilgilenmeyen, böylece hümanist Anadoluçuluktan² farklı olarak, Selçuklu sonrası Anadolu'yu kendisine temel alan dergi, Türk-İslam kültürü temelinde, modern Batı uygarlığının bilim, sanayi, demokrasi gibi değerlerini de işin içine katarak, kendince bir Doğu-Batı sentezini hedeflemektedir.

Bir Selçuklu tarihçisi olarak Mükrimin Halil'in, derginin tarih ve uygarlık algısına damgasını vurduğu söylenebilir. Anadolu'yu fethederek Türkleştiren Selçukluların Anadolu'da bir Türk uygarlığı inşa ettikleri, bugün o uygarlığı yeniden canlandırmamız gerektiği görüşü, derginin tarih ve uygarlık algısının merkezinde yer almaktadır.

² Anadoluçuluk akımı içinde daha seküler bir Anadoluçuluk türü olan ve Anadolu'da yaşamış, Eti, Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı gibi tüm toplulukların hümanist bir bakış açısıyla benimsenmesi temelinde, Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat gibi isimlerin temsil ettiği "Mavi Anadoluçuluk" akımı için bkz. Deren (2009: 539-540).

Dergide Selçuklu'ya ne kadar olumlu bir bakış açısı varsa³, Osmanlı hakkında da o kadar olumsuz bir bakış açısı söz konusudur. Anadolu'yu ihmal eden bir İstanbul sultası ve müstemlekeci olarak nitelenen Osmanlı, Anadolu'nun esirleştirildiği bir kölelik dönemi olarak olumsuzlanmakta (İrfan Nâbî, 2011: 250-252); buna karşılık, Anadolu'nun yeniden öne çıkarılması gerektiği savunularak, yayın politikası düzeyinde dergide Selçuklu sonrası gelişmiş olan Anadolu uygarlıklarının eserlerinin incelenerek ortaya çıkarılması misyonunun üstlenileceği vurgulanmaktadır (Mehmed Halid, 2011e: 443-444).

Dergi, Batı'da oluşan moderniteyi, aşırıya kaçılmaması şartıyla, genel olarak benimsemektedir. Bu bağlamda dergide Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi, milliyetçilik, halkçılık, demokrasi gibi değerler olumlanmaktadır. Batı'dan alınan kuramların bire bir değil, bize uyarlanmak suretiyle, öz benliğimizin süzgecinden geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴

Din konusuna daha ziyade kültürel ve manevi bir değer olarak yaklaşılana dergide İslamcılığa ve İslam hukuku temelinde geliştirilecek bir siyasete gayet mesafeli yaklaşılmaktadır. Din ve bilim alanları birbirinden farklı, özerk alanlar olarak, saygıyla karşılanmakta; pozitivismde olduğu gibi din ile yarışmaya giren bir bilimcilik reddedilmektedir. Bu noktada Kant'ın felsefesi dergide övgüyle anılarak, Voltaire'in dinsiz pozitivismine alternatif olarak sunulmaktadır (Reşad Şemseddin, 2011b: 397).

Dergide ayrıca eğitim bağlamında John Dewey'in pragmatist görüşlerine de yer verilmekte ve onun eğitimde salt teori yerine pratiğe ağırlık veren "pragmatist" felsefesinden övgüyle söz edilmektedir. Bu çerçevede, dergi Anadolu'daki köy okullarında pratik bir eğitim verilmesi gerektiği görüşünü öne çıkarmaktadır.⁵

Dergide tasavvuf edebiyatıyla ilgili pek çok yazıda, vahdet-i vücud temelli bir aşk felsefesi işlenmekte, Ahmet Yesevi ve Yunus Emre tarzı mistik görüşlere yer verilmektedir.

3 Dergide, Anadolu tarihinin miladı olarak görülen, Selçukluların Anadolu'yu fethetmelerine tarihsel bakımdan büyük önem verilerek, bu konu derginin 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 no'lu sayılarında tarihçi Mükrimin Halil (2011a; 2011b) tarafından, ayrıntılı şekilde incelenmektedir.

⁴ Örneğin dergide Ziyaeddin Fahri (2011d: 419), kadın meseleleri bağlamında Fransa veya diğer Avrupa ülkelerindeki sosyolojik bulguların, bizim toplumumuza olduğu gibi uygulanamayacağını, bizim toplumsal yapı ve ihtiyaçlarımızla onların farklı olabileceğini; dolayısıyla bilimsel esasların, içinde üretildikleri muhitin ayrıntılarından arındırıldıktan/soyutlandıktan sonra dikkatlere sunulması gerektiğini ifade etmektedir. Burada akla ister istemez şu soru gelmektedir: Muhitin "yerel" ayrıntılarından arındırılmış bir "bilgi", nasıl canlı kalacak ya da bilimsel olarak geçerli olmaya/kalmaya nasıl devam edebilecek; bu konu elbette oldukça tartışmaya açıktır.

⁵ Dergide bu görüş Mehmed Emin (2011a: 55-57) tarafından geliştirilmektedir. Dewey'in eğitimin pratik hayatla iç içe olması gerektiği görüşü için bkz. Dewey (1938); *Anadolu Mecmuası*'nda Dewey ile ilgili yazılar için bkz. Ziyaeddin Fahri (2011c); *Anadolu Mecmuası*'nın eğitim konusunda John Dewey'in pragmatist görüşlerinden yararlanılması konusunda ise bkz. Dirican (2014: 394-395).

Dinin dışsal boyutları ve sofuluktan ziyade, aşk felsefesi vurgulanmakta ve insana değer veren, coşkulu bir yaşam tarzı öneriliyor görünmektedir. Hatta bu bağlamda yer yer bâtinîliğe doğru giden bir anlayışın dergi sayfalarında kendisine yer bulabildiği gözlenmektedir. Bu tür dinsel ve felsefi nüansların yakından incelenmesi, derginin dünya görüşünün tam olarak tespitinde önem taşımaktadır.

Aşağıda yer alan üç kısım boyunca, sırasıyla derginin tarih, coğrafya, dil, milliyetçilik ve uygarlık görüşü; siyaset felsefesi; din anlayışı ve ahlâk felsefesi ile dergide yer alan tasavvuf ve mistisizm edebiyatına ilişkin incelemeler ele alınacaktır.

Tarih, Coğrafya, Dil, Milliyetçilik ve Uygarlık Görüşü

Anadolu Mecmuası'nda, Selçuklu öncesi Anadolu tarihi konu dışı bırakılarak, Anadolu Uygarlık Tarihi, Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu ele geçirmesiyle başlatılır (Mehmed Halid, 2011b: 283). Derginin çıkış maksadının ifade edildiği, Mehmed Halid (2011e: 443-444) tarafından yazılmış aşağıdaki Manifesto niteliğindeki metin, derginin Anadolu-merkezli tarih algısı ve dünya görüşü hakkında önemli ipuçları sunmaktadır:

“Anadolu Mecmuasının neşrinden maksat bir Anadolu ilmi ve bir Anadoluculuk mesleği vücuda getirmektir. İtiraf edelim ki, doğup büyüdüğümüz yurdu lâyıkiyle tanımıyoruz. Bu yurdun mazisine, tarihine vâkıf olmadığımız gibi şimdiki vaziyetinden, binaenaleyh istikbâlinde de bihaberiz. Bu amâ, vatan çocukları için elim bir günahdır ve hiçbirimiz bu günahın ağırlığını henüz omuzlarımızdan atmış değiliz.”

Derginin maksadının Türklerden önceki Anadolu tarihi olmadığı açıkça vurgulandıktan sonra, derginin asıl maksadının, Türklerle başlayan Anadolu tarihini araştırmak ve henüz yeterince tanımadığımız Türk uygarlığının verimlerinin ilmî usullerle herkese duyurulması olduğu vurgulanır:

“Anadolu'nun öğrenilmeye, bilinmeye değer bir tarihi vardır. Bu tarih, eski Anadolu tarihinden büsbütün ayrı olup Türklerin Anadolu'yu istilâsından başlar ve sinesinde büyük bir medeniyeti, büyük ve muhteşem bir Türk medeniyetini yetiştirir. (...) Anadolu Mecmuası bütün anâsır ve teferruatıyla işte bu medeniyeti ve onu ibdâ edenleri evvelâ kendimize, sonra bir ilim hâlinde herkese göstermek niyetindedir.” (Mehmed Halid, 2011e: 444).

Anadolu Mecmuası'ndaki yazılarda Anadolu tarihi, net bir şekilde Selçuklulardan Önce (S.Ö) ve Selçuklulardan Sonra (S.S) olarak ikiye ayrılmaktadır. Dergide, Selçuklularla başladığı söylenen (gerçek) Anadolu tarihi için Malazgirt Zaferinin tarihi olan 1071 işaret

edilmektedir. Bu tarih, Necib Âsım (2011b: 180-181) tarafından Anadolu'daki Türk uygarlık tarihinin “Miladı” olarak yüceltilmektedir.

Necip Âsım (2011b: 181), Malazgirt Zaferi'nin yaşandığı günden sonra Türklerin Anadolu'da hayret edilecek bir uygarlık kurdukları görüşünü, uygarlık anlayışının temeline yerleştirmekte ve o günü Milli Bayram Günü olmaya en layık gün olarak öne çıkarmaktadır. Derginin yazarlarından Hâmid Sadî (2011: 19), derginin, Selçukluların yurt kıldığı Anadolu'yu tanımaya verdiği kritik önemi dile getirirken, bu konuda kendilerine bilimi rehber edineceklerini ifade etmekte, Mehmed Halid (2011e: 443-444) ise Anadolu'daki her köşeyi, bucağı araştırıp, Selçuklu'dan beri Anadolu'da vücuda getirilmiş Türk uygarlığının her eserini titizlikle ortaya çıkaracaklarını dile getirmektedir.

Anadolu Mecmuası'nda toprak temelli milliyetçiliğin bir yansıması olarak, çok sayıda coğrafya yazısı bulunmaktadır. Bu yazıların hemen hepsi Anadolu coğrafyası üzerinedir. Ülkedeki iklim yapısından madencilğe, heyelanlardan beşerî yapıya kadar, pek çok farklı unsur bu yazılarda söz konusu edilip incelenmektedir.

Dergide Anadolu coğrafyası Anadolu'nun kaderi olarak, en ince ayrıntısına kadar çalışılmakta, bu konunun önemine sürekli vurgu yapılmaktadır. Dergide tarihle ilgili de çok sayıda yazı mevcut olup bunlar ağırlıklı olarak Selçuklu tarihi ve Anadolu'nun Selçuklular tarafından fethine ilişkindir. Sonuç olarak dergi, Anadolu'nun temelini, kurucu iki unsur olarak, Selçuklu tarihi ve Anadolu coğrafyasını yerleştirmektedir.

Burada, Anadolu'nun politik anlamına daha ayrıntılı şekilde değinmemiz yararlı olacaktır. Dirican (2014: 389) Anadolu'ya yaklaşımını ve başlıca temsilcilerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Anadolu topraklarının Türk Milleti'nin asıl vatanı olduğunu ileri süren Anadoluçuluk, (...) Türk kimliğinin yeniden tanımlanması, hem de doğu ile batı arasında ilişki kurulması açısından stratejik bir noktadadır. Köklerinin bulunduğu topraklardan yeniden doğma fikrini, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan bir ülkenin aydınları olarak Osmanlı münevverleri büyük bir ilgi ile karşılamışlardır. Özellikle Mükrimin Halil Yınanç, Remzi Oğuz Arık, Cevat Şakir Kabaağaçlı, Nurettin Topçu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken bu hareketin önde gelen temsilcileri arasında sayılabilir.”

Dirican'ın hareketin temsilcileri olarak saydığı isimlere, Anadolu'ya önemli katkılar sağlamış olan Yahya Kemal de eklenmelidir.⁶ Anadolu'nun kademeli gelişimi ve zamanla

⁶ Yahya Kemal'in Anadolu'ya hareketi içindeki yeri ve harekete katkısı için bkz. Tonga (2011: 139).

bir Anadolu romantizmine evrilişi; tarihsel olarak, toprak kayıplarının yaşandığı Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, sonrasında Batılı devletlere karşı kazanılan Milli Mücadele, Cumhuriyetin kuruluşu ve savaşlarla yıpranmış olan Anadolu'nun Cumhuriyet'in kalkınma hedeflerinde öncelikli bir konum ve değer kazanması ile ilişkilidir (Çalen, 2017: 92-93).

Selçuklu Türkleri tarafından fethedilen Anadolu'yu Anadolu Türklerinin “vatan”ı görmesi anlamında “Anadolucu” olan *Anadolu Mecmuası*'nda, Turancılığın açıkça reddedildiği ve bu reddedişte, derginin “millet” tanımının belirleyici bir etkisi olduğu gözlenmektedir. Nitekim dergide Mehmed Halid, Ziya Gökalp'i takip ederek, “millet”i vatan ve hars birliği temelinde tanımlamaktadır (Mehmed Halid, 2011c: 361). Dergide Türk kavimleri arasındaki dilsel ve kültürel ortaklığa önem verilmekle birlikte, tüm Türk ya da Turani kavimleri tek vatan altında birleştirmek isteyen Turancılık ideali, politik düzeyde hararetle reddedilmektedir.

Turancılığı reddetmekle birlikte, son tahlilde Anadolu Türkleri çerçevesinde geliştirilmiş bir Türkçülüğü savunmak noktasında dergi, açık bir şekilde Türk milliyetçisidir. Farabi ve İbn Sina gibi bilim insanı ve filozofların Türk olduğunun ifade edilmesi gibi vurguları da (Rauf Yekta, 2011: 14), hep bu bağlamda düşünmek gerekmektedir.

Dergi kavmi benzerliğin teşhisi noktasında dili esas alıyor görünmektedir. Bu noktada Hilmi Ziya'nın “Türkler ve Moğollar” adlı yazısında, Anadolu Türkleri ile Kırgızlar ve Türkmenler arasında dilsel bir yakınlık olduğu vurgulanırken, Moğollarla böyle bir yakınlık olmadığı dilsel bir karşılaştırmayla gösterilmektedir (Hilmi Ziya, 2011c: 189).⁷

Dergide Hilmi Ziya (2011b: 67) tarafından, Türk kültürünün, Türklerin mensup olmuş bulunduğu dinlerden bağımsız olarak, kendi içinde belli bir özerkliği ve sürekliliği olduğu görüşü savunulmaktadır. Bu görüş, millet ve milliyetçiliği kendi bağımsız, seküler düzleminde ele alan bir yaklaşım içermesiyle dikkat çekmektedir.

İmparatorluktan ulus-devlete geçiş bağlamında, her “ulus”un, kendi kültürel ve siyasi öncelikleri doğrultusunda kendi devletini yönetmesi gerektiği görüşünü, Ziyaeddin Fahri (2011b: 202), Ziya Gökalp'ten alıntılacağı aşağıdaki satırlarla olumlamaktadır:

“-İngilizler (...), İskoçya, Gal, İrlanda... ülkelerini fethederek İngiltere'ye ilhak ettiler. Fakat bu ilhak yalnız siyasi bir ilhaktan ibaretti. Hiçbir vakit İngilizler bu üç yabancı kavmin İngiliz cemiyetine, Anglo-Sakson milletine iltihak etmesine meydan vermediler.

⁷ Yazıda bu konuda şu tür örnekler verilmektedir: kuş kelimesi Türkmençe'de kuş, Kırgızca'da kuş ve Moğolca'da nama şeklindedir. Hava kelimesi Türkmençe'de hava, Kırgızca'da hava ve Moğolca'da ahur şeklindedir. İğne kelimesi, Türkmençe'de iğne, Kırgızca'da iyne ve Moğolca'da cao şeklindedir. Bütün bu örneklerle, Moğolca'nın Türkçe ile akrabalığı olmadığı ve radikal şekilde farklı olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır.

Memleket sanki yine eskisi gibi yalnız İngilizlerden mürekkepmiş gibi münhasıran İngiliz menfaati ve İngiliz mefkûresi nokta-i nazarından idare olundu.”

İngilizlerin egemen ulus politikasına karşılık, Osmanlı'daki kozmopolitlik nedeniyle, tarihimizin “gayri millî” bir seyir takip edişini, Ziyaeddin Fahri (2011b: 202) eleştirmekte ve esefle karşılamaktadır.

Kültürel düzeyde Batıcı/modernist pek çok değeri savunan *Anadolu Mecmuası*, tarihsel olarak Anadolu'nun ele geçirilmesi bağlamında “fetih” politikalarını önemsemekte ve savunmaktadır. Bu açıdan dergide, yer yer Batı'yla çatışmacı bir ilişki biçimi ve söylemi de geliştirilebilmektedir. Bu bağlamda dergideki bazı epik şiirlerde ve yazılarda, Türk-İslam değerlerine “kimlik” noktasında ağırlık verilerek tarihsel bir “taraf” olma boyutu öne çıkarılmaktadır. Bu tür şiirlerde Batı'yla bir rekabet/düşmanlık ilişkisi kurgulandığı gözlenmektedir (hilâl-haç karşıtlığı). Örneğin, “*Kâfirler İslama kurarken pusu / İznik'te bozuldu salib ordusu*” (Hilmi Ziya, 2011a: 11) benzeri mısralarda, bu tür çatışmacı anlayışın bariz yansımaları görülebilmektedir.

Milli Mücadeleden henüz çıkmış bir ülkede, 1924-1925 döneminde yayımlanan dergideki bu tür çatışmacı vurgular; tarihsel temelde geliştirilmiş, uzun erimli uygarlık kimliğinin yanı sıra, ‘reel politik’ bir karşılığa da sahip görünmektedir.

Dergide milliyetçilikle ilişkili olarak, dil meselesine büyük önem verilmekte ve konuya derginin dünya görüşü çerçevesinde milliyetçi bir açıdan yaklaşılmaktadır. Dergideki yazılarda, yer yer (dilsel) Türkçülüğe işaret ettiği düşünülebilir, öz-Türkçe duyarlılığı gözlenmektedir. Örneğin Rıza Nur (2011: 92), şiir bahsinin geçtiği bir yazıda, şiir kelimesinden “duyuk” kelimesinin tercih edilmesi gerektiği görüşünü ifade etmektedir:

“Şiire Türkler ‘duyuk’ derler. Çok güzel bir kelimedir. Arapça şiirin manası da zaten budur. Türkler nasıl bir gafletle bu güzel kelimeyi bırakıp şiir kelimesini almışlardır, bilinmez!..”

Türkçe'nin sadeleştirilmesi noktasında, dergide Mehmed Halid (2011d: 420) Ömer Seyfettin'in çığır açıcı çabalarından büyük bir övgüyle söz etmektedir (Mehmed Halid, 2011d: 420). Dergide Ömer Seyfettin'in, isabetli bir benzetmeyle, Türkçe'nin bünyesinde “müskül bir ameliyat” yaptığından söz edilmektedir ki bu ameliyatın, söz varlığı kadar, belki ondan da önce Gramer Bağımsızlığına ilişkin olduğuna işaret edilmektedir. Yani Türkçe'nin, Arapça ve Farsça'nın kurallarından arındırılarak, kendi bağımsızlığına kavuşması, Mehmed Halid (2011d: 420-421) tarafından Ömer Seyfettin'in öncü çabalarına bağlanmaktadır:

“ ‘Yeni lisan’ gibi acayip bir tabir ile anlatılmasına rağmen lisanımızın hürriyetini, her şeyden evvel Ömer Seyfettin’in bu hareketine borçluyuz. Merhum Ziya Gökalp’in bile ‘Turan’ manzumesinde henüz aruzun balçığından kurtulamadığı esnada Ömer Seyfeddin Türkçenin bünyesinde müşkül bir ameliyat yaptı. (...) Arap ve Acem kaidelerinden muâvenet beklemezsizin yazı yazılabileceğini de bilfiil gösterdi.”

Anadolu Mecmuası’ndaki yazılarda, derginin Türkçülüğüyle de paralel olarak, zaman zaman Doğu Anadolu ve Kürtler konusu da ele alınmaktadır. Bu yazılarda Doğu Anadolu’da yaşayanlarla ilgili oldukça tartışmalı ibareler kullanıldığı gözlenmektedir. Örneğin Şeyh Said isyanından sonra yazılmış olan bir yazıda Mehmed Emin (2011b: 404) şöyle demektedir:

“Şarkî Anadolu’da cahil bir kitle var ki, helâl ve haramı Türk’ün itikadına uymuyor, kazanç tarzı iptidaîdir, kalbini vatanına değil şu veya bu şeyhe yahut beye bağlamıştır. O itikat değişmelidir, onlar da Türk’le beraber yürüyebilmek için eline sapanı almalıdır, onlar da yine bir şeyhe tapmamalı, mahlûku ma’bûd yapmamalıdır. Onları bu seviyeye yükseltmek bizim vazifemizdir.”

Yazar, Türk inkılabının temelde Türkler göz önünde bulundurarak yapıldığı ve diğer etnisitelerin varlığıyla uyumlu bir şekilde inkılabın yürütülmesinde sıkıntı yaşandığı görüşünü ifade etmektedir (Mehmed Emin, 2011b: 403). Bu bağlamda, Şeyh Said isyanı sonrası, Doğu Anadolu’da yaşayanlar için tek yolun “Türk gibi düşünmek, Türk gibi duymak, Türk gibi inanmak” olduğu ifade edilmektedir (Mehmed Emin, 2011b: 403).

İfade edilen bu görüşler, Anadolu Mecmuasının, Doğu Anadolu’ya ve Kürt meselesine “Türkçü” bir bakış açısıyla yaklaştığını göstermektedir.

Dergideki yazılarda, uygarlığın dünya ölçeğindeki meselelerine sıklıkla yer verildiği ve Anadoluculuğun bölgesel bağlamının ötesinde, “evrensel” bir yaklaşımla, hem Doğu hem Batı’daki uygarlıkları yükselten ya da çökerten unsurların, eleştirel bir değerlendirme eşliğinde gündeme getirildiği gözlenmektedir.

Dergide, uygarlıkların başarılarını geçmişten gelen çabalara borçlu olduğumuz belirtilerek; örneğin, eğer modern anlamda kimya varsa ve ilerliyorsa bunu, Batı’da yoğun çalışmalarıyla simyayı kimya yapan Lavoisier’e borçlu olduğumuz, astronomideki gelişmeleri Copernicus, Newton, Kepler, Galileo’ya borçlu olduğunuz ifade edilmektedir (Reşad Şemseddin, 2011a: 214).

Bugün Goethe ya da insanüstü dehâyı temsil ettiği belirtilen Shakespeare gibi kişilerin artık yetişmediğini belirten Reşad Şemseddin (2011a: 214), bu durumun sebebi olarak niceliğin baskısı, maddecilik ve parayı göstermektedir (2011a: 215). Yazar, uygarlıkları gerileten temel etkenin, özgürlük anlayışının ve idealizmin yitirilmesi olduğunu dile getirmektedir (2011a: 217).

Reşad Şemseddin'in yazısında, Yunan ve Roma uygarlıklarının eserleri büyük bir hayranlık ile anlatıldıktan sonra, onların tarihin karanlık labirentleri içinde kaybolup gidişleri; yedeğinde bu kaybolup gidişin nedenlerini sorgulamayı kışkırtan birtakım imalarla, betimlenmektedir:

“Aristo'ya metafiziğini, Eflatun'a diyaloglarını halk ettiren, Homeros'a şiirlerini, Sofokles'e Antigone'u yazdıran, Panteon'u yaptıran, Perikles'e, Likorg'a kanunlarını vazettiren, Fidyas'a heykelini uyduran şaşaadar Yunan medeniyeti! Sezar'ın, Virgilius'un validesi muhteşem Roma medeniyeti! Ve daha nice nice medeniyetler! Hep tarihin korkunç ve karanlık labirentleri içinde kaybolup gidiyor...” (Reşad Şemseddin, 2011a: 215).

Uygarlıkları yıkılmaya götüren süreç, yazar tarafından, Roma ve ayrıca Abbasi uygarlığı bağlamında erdem ve özgürlük aşkı yerine haz düşkünlüğünün egemen olması ile ilişkilendirilmektedir (Reşad Şemseddin, 2011a: 216). Özgürlük aşkı ve kişinin bireysel varlığını aşan bir özgecilik duygusunun önemi vurgulanarak, bu duygunun Milli Mücadelenin de itici manevi gücü olduğu ifade edilmektedir (Reşad Şemseddin, 2011a: 216).

Anadolu Mecmuası'nda, Doğu ile Batı'nın kendi tarihsel özelliklerinden ve farklı gelişim seyirlerinden kaynaklanan farklı üstünlükleri olabileceği görüşü egemen görünmektedir. Bu bağlamda, Tagore'la ilgili bir yazıdan alıntılanığımız aşağıdaki satırlarda görülebileceği üzere, Batı maddi zenginliğin, Doğu ise kendine özgü birtakım erdemlerin sahibi olarak betimlenmekte ve bu ikisinin birleştirilebileceği ya da en azından birbirine yakınlaştırılabileceği ima edilmekte gibidir:

“Tagore Şark ile Garbın birbirine takarrüb etmesine [yaklaşmasına] taraftardır. Şairin mütalaâtına nazaran garbın medeniyetine rağmen nekayisi [eksiklikleri], şarkın fakrına [yoksulluğuna] rağmen hasâyisi [kendine özgü yönleri] vardır.” (Hasan Cemil, 2011: 307).

Yukarıdaki alıntının içeriğiyle paralel bir şekilde, *Anadolu Mecmuası*, yayın politikası noktasında hem Doğu hem Batı'ya ait değerlere birlikte yer vermekle, bu değerleri sentezlemeye gayret ettiği izlenimi vermektedir. Nitekim derginin sayfalarında, bir yanda Türk-İslam kültürü, öte yanda Batı kültürüne ait unsurlar bir arada işlenmekte ve farklı bağlamlarda

bazen Doğu/Türk-İslam kültürü, bazen ise Batı/Avrupa kültürü öne çıkarılıp övgü konusu yapılabilmektedir.

Söz konusu ettiğimiz bu kültürel ikilik derginin bir gerçeği olmakla birlikte, son tahlilde *Anadolu Mecmuası*, ülkemiz uygarlık ve kültürünün temelinde Selçuklu'yu (Türk-İslam kültürünü) görmektedir. Bu çerçevede dergide, 1923'te kurulan 'Anadolu Cumhuriyeti'nin, uygarlık konusunda Selçukluyu örnek alarak, Selçuklu uygarlığının özgün değerlerini, günümüz modern ulus-devletinin koşullarına (Modernizme) uyarlaması gerektiği görüşü savunulmaktadır. Makalemizin aşağıdaki kısmında, derginin siyaset felsefesi ele alınacaktır.

Siyaset Felsefesi

Dergide siyaset konusunda modernist bir bakış açısının egemen olduğu ve siyaset felsefesi noktasında Fransız Devrimi ve değerlerinden belirgin bir etkilenim olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Bu bağlamda dergide, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık gibi değerler, Fransız Devrimi⁸ ve özellikle Jean Jacques Rousseau'dan⁹ ilham alarak formüle edilmiş görünmektedir.

Dergide eğitim politikaları konusunda görüşlerine yer verilen John Dewey'in pragmatizmi de derginin sosyal/politik felsefesinde önemli bir yere sahip görünmektedir.¹⁰ Derginin Dewey'den yola çıkarak köylülerin eğitimi bağlamında dile getirdiği görüşler, sonradan Köy Enstitülerine fikir düzeyinde kaynaklık etmiş olabilir gibi görünmektedir (Efendioğlu ve diğerleri, 2010: 56).

Sosyolog Ziya Gökalp, bir düşünür olarak, derginin en çok önemseddiği, ulus-devlet milliyetçiliği ve Anadolu-temelli Türkçülük bağlamında övgüyle andığı kişilerin başında gelmektedir. Özellikle “millet”i vatan ve hars birliğine sahip zümre olarak tanımlaması noktasında, Gökalp'in, yukarıda da değinildiği üzere, derginin önde gelen yazarlarından Mehmed Halid'in millet tanımını (Mehmed Halid, 2011c: 361) doğrudan etkilediği görülmektedir.

Dergi, dönemin koşulları içerisinde, siyasette “Anadolu inkılâbı” diye adlandırdığı Kemalist inkılabı ve onun milliyetçiliğine yakın durmaktadır; din konusunda dergi her ne kadar

⁸ Fransız Devrimi ve değerlerinin *Anadolu Mecmuası*'nın destek verdiği Kemalist rejimin mimarı Mustafa Kemal Atatürk'ü de yakından etkilediği bilinmektedir (Bu konuda bkz. Toprak, 2020: 17-18).

⁹ Rousseau'nun toplum ve yönetim anlayışı için bkz. Rousseau (2006: 23-52).

¹⁰ *Anadolu Mecmuası*'ndaki yazarların eğitim üzerine görüşlerinde Dewey etkisi için bkz. Yıldız (2021).

Kemalizme göre daha muhafazakâr¹¹ olsa da, genel hatlarıyla Anadolu inkılâbını olumladığı bir gerçektir. Nitekim dergide Kemalist devrim Ziyaeddin Fahri (2011a: 125) tarafından açıkça övülmektedir:

“Anadolu inkılâbı bütün dünya üzerinde bir harika tesirini yaptı. Birçok Garp muharriri Ankara'ya kadar seyahatle inkılâbın yakından şahidi olmak istediler ve memleketlerine döndükleri zaman bu hâdise hakkında uzun uzadıya neşriyatta bulundular.”

Siyaset sosyolojisine yaklaşım noktasında dergi modernizme yakın durmaktadır. Bu bağlamda, Batı uygarlığının belli başlı özellikleri Ziyaeddin Fahri (2011d: 446) tarafından şu şekilde karakterize edilmektedir:

“Garp medeniyeti sınaî olduğu kadar ilmîdir. Daha doğrusu sınaî olması ilmî olmasının tabîi bir neticesidir. Demokrasinin gittikçe artan kuvveti daha az karakteristik değildir. Sınaî ihtirâât ile tekâmül eden arz üzerindeki milletler de kendi kendisini idare etmek kabiliyeti hâsıl olmuş, hiç değilse milletleri idare eden hükûmet ve siyaset adamlarını kontrol hevesine düşmüş, bu suretle idarecilere bir noktayı düşündürmüştür: Yalnız halk için çalışmak değil, aynı zamanda ona bir hesap vermek lâzımdır.”

Dergide ekonomiye ve sınaî üretime çağdaş bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır; örneğin Sadri Edhem'in (2011: 243) nüfusun üretim için belli bölgelerde yoğunlaştırılması önerisi, makro düzeyde, modernist bir toplum ve sosyolojik yapıya sahip olma isteğiyle uyumludur. Dergide modernleşmeye vurgu yapan yazılarda genel olarak ilerlemeci/kalkınmacı bir anlayışın izlerini sürmek mümkündür.

1920'li yılların koşullarında, *Anadolu Mecmuası*'nın görüşleri ana doğrultu olarak modernist olmakla birlikte, dergi için politik anlamda “sağcı” ya da “solcu” demek pek uygun düşmeyebilir. Doğrusu, dönemin tek parti ortamı içerisinde henüz sağ-sol ayrışmalarının pek belirgin olmadığı bir dönemde, *Anadolu Mecmuası* için isabetle söylenebilecek tek kesinlikli yorum, kalkınma ve modernleşme yanlısı, milliyetçi bir dergi olduğudur.

Bununla birlikte, dergide yer yer ortaya çıkan sol/Marksizm karşıtlığı ve mukaddesatçı söylem, derginin (günümüz standartlarındaki) sağ-Kemalizme örtüşebilecek yanları olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda dergide zaman zaman ideolojik yoğunluğu öne çıkan bazı yazılar dikkat çekmektedir.

¹¹ Karşılaştırmalı bir bakış açısıyla; dergide İslam'a yapılan göndermelerin, Kemalizme göre daha vurgulu, öte yandan Nurettin Topçu gibi isimlerin Anadoluculuğuna göre ise daha az vurgulu olduğu söylenebilir.

Dergide sık değilse de, bazı yazılarda dozajı yüksek, iğneleyici birtakım siyasi polemiklere rastlanabilmektedir. Örneğin A. M. adlı yazar, “Aydınlıkta bir Zulmet” başlıklı yazısında (2011: 355), *Aydınlık* dergisinin aşağıdaki şiir/söz eşliğinde bir duvar ilanıyla çıkışını eleştirmektedir:

Aydınlık çıktı

Kim ki, masal okumaktan bıktı

Aydınlığı okusun...

Memleketin bütün kalem sahiplerinin masal anlattığının söylenmesinin küstahlık olduğu ifade edildikten sonra, “Bolşevizm’in şiire verdiği son mütakamil! şekli duvar ilanlarına kadar geçiren, bu yabancı ruhlu mecmuanın mahiyetini göstermek zamanının artık geldiği kanaatindeyiz.” denilerek dergiye ideolojik düzeyde meydan okunmaktadır (A. M, 2011: 355).

Yazıda, *Aydınlık* dergisinin ideolojik eğilimi şu satırlarla teşhis edilmektedir:

“Aydınlık neyi müdafaa ediyor? Son nüshasının ilk sayfasında elinde Marx’ın objektifi ile arz-ı endam eden bir muharrir göreceksiniz. Sonra 7 Teşrinisânî [7 Kasım] Rus inkılabının faydaları hakkında Nerimanof imzalı bir yazı, kezâ mezkûr inkılâbın şiirini terennüm eden, hakikatte şiirden başka her şey olan bir nazım, daha sonra aynı kıratta yazılar ve imzalar... Bütün bunlar müdafaa edilen şeyi göstermeye çalışıyor: Marxizm.” (A. M, 2011: 355).

Derginin Sovyetçi bir eğilimde olduğu kanaati, “Moskof ruhlu birkaç gencin kendilerini Leningrad’da yaşatan o mevhûm hayalin sersemleten tesiriyle neşrettikleri mecmua” (A. M, 2011: 355) ifadesiyle dile getirilmektedir.

Dergide Türkiye bağlamında Marksizmin gündeme taşınmak istenmesine yazar sert bir tepki göstermekte ve bu girişimin, üstelik de “şuursuz” olarak adlandırdığı kişiler tarafından gündeme taşınmak istenmesini bir “felaket” olarak değerlendirmektedir (A. M, 2011: 355-356). Aşağıda yer alan dizeler, A. M (2011: 356) tarafından “çocuk kusuntuları” olarak nitelenip, “herhangi bir içtimaiyatçının nazariyesini bu şekilde sokmakla ne fayda gözetiliyor” değerlendirmesi eşliğinde, edebî değer noktasında “şiirin ezeli kudretine vurulmuş nankör ve âciz birer yumruktan başka bir şey değildir” denilerek eleştirilmektedir:

“Ey bizi

İstismar ateşiyle yakan

Yıllarca kanımızı akıtan canavar

Bizim yalnız

Bir bildiğimiz var:

Sınıf!...”

Sınıf temelli şiire olumsuz yaklaşmakta olan A. M. adlı yazarın “toplumcu gerçekçi” şiire ideolojik düzeyde esastan karşı olduğu anlaşılmaktadır. Şiire edebî nitelik açısından eleştiri getirilebileceği açık olmakla birlikte, yazarın yukarıdaki metne daha ziyade “politik” bir eleştiri getirdiği görülmektedir.

İktisadi düzeyde sınıf meselesi dergide dışlanırken, günümüzde siyasetbilimi ve sosyolojinin bağımsız konularından biri haline gelmiş olan “kadın” meselesine dergide epeyce yer ayrıldığı gözlenmektedir. Dergide bu konuya hem objektif (sosyolojik) hem de subjektif (beşerî) açıdan yaklaşmaktadır.

Kadın meselesiyle ilgili Batı'daki modern bulgu ve teorilerin bire bir alınmaması ve toplumumuza uyarlanması gerektiği (Ziyaeddin Fahri, 2011d: 419) belirtilen dergide; Türk kadını, övücü ve kişisel bir yaklaşımla, Haydar Necib (2011: 129) tarafından, uygar bir kadınının ideal prototipi olarak betimlenmektedir:

“Medenî bir kadında hangi vasıfları ararsanız mutlaka ve bilâ-istisna Anadolu kadını onları kendinde toplamıştır. Aşkta vefa, hayatta metânet, ahlâkta resânet, terbiyede an'neye hürmet ve âlâyışten içtinab Anadolu kadınının tabiî meziyetleridir. Zevki basit, idraki dar, nüfuz-ı nazarı az zannedilen Anadolu kadınının bilakis zevki mütekâmil, hadsleri kuvvetli ve zekâsı gibi idraki de geniştir.”

Aşağıdaki kısımda derginin din anlayışı, ahlâk felsefesi ve dergide yer alan tasavvuf ve mistisizm edebiyatı incelemeleri ele alınacaktır.

Din Anlayışı, Ahlâk Felsefesi, Tasavvuf ve Mistisizm

Dergide din ile ilgili konulardaki yaklaşım genel olarak olumlayıcı olmakla birlikte, derginin din merkezli bir dergi olmadığı ve esasta sekülerliği tercih ettiği söylenebilir. Dergide, Selçuklulardan beri Anadolu'daki Türk fetihlerine meşruiyet çerçevesi sağlama işlevi üstlenmiş bulunan İslam dini, tarihsel ve kültürel bir perspektiften yüceltilmektedir.

İslam'ın kurucu bir kimlik unsuru olarak benimsenmesinin yanında, dinin manevi boyutuna önem verilen dergide, yaşamın bütün boyutlarını düzenleyen “doktriner” bir din

anlayışı ise reddedilmektedir. Bu durum, o dönemdeki rejimin henüz tamamen laikleşmemiş ama giderek laikleşmekte olan din algısıyla temelde paralel bir seyir taşımaktadır.¹²

Dergide geleneksel din eleştirisi bağlamında; sarıklı hocaların köylülere hiçbir şey öğretmediği yorumu (Mehmed Emin, 2011a: 55), muhtemelen sarıklı hocaların Osmanlı'dan gelen kurumsal din ve ilim algısını halen temsil ediyor olmalarıyla ilişkilendirilebilir.

Anadolu Mecmuası'nda yayımlanmış yazılar arasında, kısmen 'şathiye' etkisi de taşıyan, Necmeddin Halil'in (2011: 18) "Put" adlı cüretkâr ve özgün şiiri; derginin din konusundaki zihniyet ortamına ilişkin ilginç ipuçları sağlaması noktasında fevkalade dikkat çekicidir. Şair, şiirde Tanrı'ya şu şekilde seslenmektedir:

Küçükken anlattılar, bilmiyorum sahi mi?

Sen tâ eski zamanda Hazret-i İbrahim'i

Nemrut'un attırdığı ateşte yakmamışsın.

(...)

O hâlde ulu Tanrı bir parça beni dinle:

(...)

Kudretin söylenilen kadar büyükse eğer

Bana da İbrahim'e verdiğin kuvveti ver

Kalbimdeki putu da ben kırıp parçalayım

Dünyada yalnız sana hasredilmiş kalayım.

Sen ki: "-Rabbim" demişsin, elbet âciz değilsin

Kudretin varsa göster, kâfir alnım eğilsin.

Bu şiirin, "Küçükken anlattılar, bilmiyorum sahi mi?" diye başlaması, "kuşku"ya işaret etmektedir. Ayrıca son iki dize, "kâfir" ifadesinin gerçek anlamda mı mecazi anlamda mı okunacağına bağlı olarak, inançsızlık veyahut güçlü bir kuşkuculuğa yorulabilir.

Dergide, din ile yaşam arasında güçlü bağlar olması gerektiği savunularak, yaşamdan kopuk dinsel fikirler eleştiri konusu yapılmaktadır. Bu bağlamda, orta çağda kaldığı söylenen,

¹² Bu bağlamda, dergi eğer 1920'lerin sonuna kadar yayın hayatında kalabilmiş olsaydı, din ve laiklik konularındaki tutumu daha radikalleşir miydi, bunu kestirebilmek elbette mümkün değildir. Ama şu kadarını söyleyelim ki dergideki yazılar 1924-1925 koşulları çerçevesinde kültürel/kimliksel düzeyde bir takım dinsel vurgular içermekle birlikte, dergi görece seküler bir dünya görüşüne sahiptir.

hayatın gerçeklerinden kopuk din ve din felsefesi İbn Haldun'un *Mukaddime*'sini tanıtan bir yazıda Z. F. (2011: 277) tarafından şöyle eleştirilmektedir:

“İslâmda felsefe; inkışafından [ortaya çıkmasından] inhitatına [gerilemesine] kadar kelâmî, felsefî sahalara inhisar etmiştir. Nazarî [teorik] ve amelî [pratik] hikmetlerden daha ziyade nazarîsine ehemmiyet veriliyor, mütefekkiyeler nasların, şerhlerin hâşiyelerin üzerinde bî-sûd [yararsız] mesâî sarf ediyordu. Hikmet-i ameliye nâmı altında içtimaî hayat ile güya alakâdar olan mütefekkiyeler, nihayet ortaya esassız, hayat ile alakâsız fikirler koyuyorlardı.”

Dergide dine ve dinî eserlere daha ziyade “kültür” ve “estetik” açısından yaklaşıldığını gösteren pek çok satır arasında şu satırlar oldukça karakteristiktir:

“9'uncu [milâdi 14'üncü] asır Türk nakışlarımız arasında 'Yeşil Kubbe içi' her hâlde çok sanatlı bir eserdir. Camekânlar içinde saklanmaya lâyık. Letâfetin, servetin, hayalin, sabrın bir mucizesi.. Bir şey ki, güya yalnız gözler için değil, burunlara rayihalar saçmak için de ibdâ edilmiş!..” (Şehabettin, 2011: 120).

Sonuç olarak, *Anadolu Mecmuası*'nda dine, kültürel ve manevi bir değer olarak, genel itibariyle olumlu yaklaşılmakla birlikte, skolastik temelde bir İslam anlayışına eleştirel yaklaşılmaktadır. Derginin din anlayışından sonra, aşağıdaki kısımda derginin ahlâk felsefesi ele alınacaktır.

Anadolu Mecmuası'nda, insan ve ahlâk felsefesi bağlamında, Ahmet Yesevi ve Yunus Emre gibi tasavvufçuların dinsel temelli hümanizmi yoğun şekilde yüceltilmekle birlikte, modernite ile ortaya çıkan koşullar daha ziyade Batılı kaynaklara yönelerek ele alınmaktadır. Bu bağlamda, hem ahlâk felsefesi hem de dinsel ve seküler bilme/davranma yolları arasındaki gerilimi çözme noktasında, Kant kritik bir figür olarak dergide dikkatlere sunulmaktadır.

Reşad Şemseddin'in (2011b: 396) ilgili yazısında, Kant'ın ahlâk felsefesine büyük önem verildiği görülmektedir:

“Alman milletinin mürebbisi ve Kant'ın nâmdar şakirdi ateşin Fichte de dâhil olduğu hâlde hiçbir feylesof yoktur ki, Kant'ın vücuda getirdiği binâ-yı ahlakî kadar bülend [yüce] ve rasîn [sağlam] bir felsefe-i ahlâkiyenin [ahlak felsefesinin] vaz' ve tesisine muvaffak olmuş bulunsun!”

Kant'ın, tarihte ilk kez olarak, din ile bilimin birbiriyle yarışmadan ve diğerine kendisini ispatlamak zorunda kalmadan iki bağımsız alan olarak kalması gerektiği yolundaki

düşüncesinin¹³ çok değerli olduğu, bu uzlaştırma girişiminin uygarlığın ilerlemesi ve insanlığın huzuru için en uygun yaklaşım olduğu ifade edilmektedir:

“Kant felsefesini tanıyan fert ve cemiyet hem ilmin kıymetine hürmetkâr hem de huzuru vicdandan nasibedar olacaktır. Kafası Kant sisteminin havâ-yı felsefisi [felsefi ortamı] içinde terbiye olmuş bir cemiyet dâhilinde ilmin ve medeniyetin nuruna çamur atmak isteyen sekter ruhlu bir klerikal sınıfla dinin kıymet ve mahiyetini tanımayan ‘dinsizlik softaları sınıfı’nın hudûs [var olması] ve hayatına katıyyen imkân yoktur.” (Reşad Şemseddin, 2011b: 397).

Bu alıntıda, “ilmin ve medeniyetin nuruna çamur atmak isteyen sekter ruhlu bir klerikal sınıf” ifadesi ile sekter bir klerikal sınıfın, dolayısıyla “teokrasi”nin olumsuzlanıyor olması, dergideki “seküler” tutumun en belirgin göstergelerinden biri olarak okunabilir. Derginin çıktığı yıllarda, devletin henüz laikliği resmen ilan etmemiş olduğu düşünüldüğünde, söz konusu ibarelerin taşıdığı içerik ve imaların, “laiklik” yönündeki tedrici bir yönelimin ipuçlarını taşıdığını düşünmek, kanaatimizce makul bir yaklaşım olacaktır. Nitekim yazının devamında, Kant’ın yapmak istediği inkılapların Türk inkılabının da yapmak istediği inkılaplar olduğu ifade edilerek, ikisi arasında bir uyuşma olduğundan söz edilmektedir (Reşad Şemseddin, 2011b: 397).

Reşad Şemseddin, Fransız pozitivismi¹⁴ ve onun dinsizliğe varan yaklaşım şekillerini önleme ve toplumsal hedeflerimize bizi daha sağlıklı ve hızlı şekilde ulaştırma potansiyeline sahip olacağını öngördüğü Kant’ı ve felsefesini önermektedir:

“Akla müstenit kadîm ilâhiyat ve terbiye edilen ve bunun netice-i zaruriyesi [zorunlu sonucu] olan taarruzlarla karşılaşarak dinsizliğe düşer olan eski nesiller eğer Fransa’dan ve Voltaire’den evvel Almanya’yı ve Kant’ı tanımış olsalardı (...) bugünkü cemiyetimiz belki de daha başka türlü bir hayat-ı inkişafa [gelişime] mazhar olmuş bulunacak ve bugün vâsıl olmak istediğimiz hedeflere dün daha evvel erişmiş bulunacaktık” (Reşad Şemseddin, 2011b: 397).

Bu alıntılarının da işaret ettiği üzere, dergide bilim ve dine ayrı ayrı değer veren bir yaklaşım önerilmektedir. Derginin genelindeki yazılarda, felsefi anlamda “materyalizm”e karşı,

¹³ Bilim ile dinin iki bağımsız alan olarak görülmesi fikri, Kant’ın saf akıl ile pratik akıl arasında yaptığı ayırım ile ilişkilidir; bu konuda bkz. Kant (2014; 2015).

¹⁴ Dergide felsefi maddecilik anlamında pozitivism reddedilmekle birlikte, bilimsel metodoloji anlamında pozitivist metot onaylanmaktadır. Örneğin Ziyaeddin Fahri (2011d: 417) “Anadolu Kadınlığı” adlı yazısında “Manevî hayata ait bilgileri kanunî esaslara bağlamaktan ibaret bir mefkûreyi güden içtimaiyat” ifadesi ile nitelediği modern sosyolojiye ve onun metoduna olumlu yaklaşmaktadır.

hayatın ve bilimin verilerini reddetmeyen, gerçekçi bir “idealizm” ve ahlâk anlayışının savunulduğu görülmektedir.

Dergide tasavvuf edebiyatı önemli bir yer kaplamaktadır. Dergideki edebiyat yazılarında, Mehmed Halid'in uzmanlık alanının da etkisiyle “halk tekke şiiri”nin ağırlığı fark edilmektedir. Dergideki şiir incelemelerinde, Gevherî, Hüdaî, Seyranî gibi halk şairlerine ve Necatî, Muhiî gibi Divan şairlerine yer verilmiştir. İncelenen kişilerin hemen hepsinin ortak özelliği, ister halk ister divan şiiri içinde yer alsınlar, tekke edebiyatına mensup olmalarıdır.

Dergideki edebiyat incelemelerinde, sufilik bağlamında, Hoca Ahmet Yesevi ve Yunus Emre gibi Türk tasavvufçularına ve ayrıca Hintli Rabindranath Tagore gibi mistik eğilimli kişilere büyük değer atfedildiği, aşk ve Tanrı sevgisine çok ayrıcalıklı bir yer verildiği gözlenmektedir.

Aşk, hakiki ve mecazi aşk olarak Doğulu bir perspektiften iki türlü tasvir edilerek (Mehmed Halid, 2011a: 171), tasavvufta mecazi aşkın yalnızca hakiki aşka ulaştıran bir “araç” olarak görüldüğü vurgulanmaktadır (Mehmed Halid, 2011a: 171).

Dergideki şiir incelemelerinde yer yer dinin dışsal boyutunu içsel boyutuna göre ikincil düzeyde konumlandıran, bâtinî denebilecek satırlara rastlanılmaktadır:

“Hak yolunun, aklın yorulduğu merhalesinden ötesine gitmek ancak ehl-i bâtna [ezoterizmden anlayanlara] nasiptir. Namaz, oruç gibi ibadetler buradan ilerisi için onlara meşy u hareket [ilerleme ve hareket] ruhsatı temin edemez. Bu itikat iledir ki Yunus Emre bazen zühde karşı isyan etmiştir. (...) Yunus Emre tarikat meydanına şeriat kapısından girilebileceğini imâ etmekle beraber tarikat meydanına girdikten sonra şeriat cihetinde bir şey kalmayacağını her zaman tekrar etmiştir.” (Mehmed Halid, 2011a: 207)

Dergide, tasavvuf bağlamında vahdet-i vücud görüşüne büyük önem verilmektedir. Mehmed Halid'in (2011a: 171) tasavvuf bağlamında aktardığı şu görüşler, dergide tasavvuf edebiyatı bağlamında sık sık aktarılan pan(en)teist görüşlerin tipik bir örneği durumundadır:

“Hakkın bir tezâhür sıfatıyla sudûru [meydana çıkması] bir emr-i vâki ise de Hakk'ın bütün sıfatlarıyla tecelligâhı insandır. Onun için insan kâinatın iptidası [başı] ve aynı zamanda intihâsıdır [sonudur]. Kâinatın kitabını açan insan ve kapayan yine insandır. (...) Şu hâlde insan bütün kâinatın fevkinde mütekemmildir [olgundur]. Mükevvenâtın [varlıkların] bütün cüzlerinden fazla Hakk'a yakındır. Binaenaleyh insandaki hakikat yahut insanın hakikati, bütün kâinatta olduğu gibi Hakk'ın hakikatidir.”

Derginin edebiyat anlayışında Türk-İslam edebiyatı kadar Batı edebiyatının da etkisi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, dergide yayımlanan şiirlerde, bir yandan Türk halk şiiri, öte yandan özellikle Necib Fazıl'ın dergideki bazı şiirlerinde, Fransız simbolist şiirinin etkisi söz konusudur.¹⁵

Edebiyat incelemelerinde ve ilgili yazılarda Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Tagore gibi Doğulu isimlerin yanında Dante, Goethe, Shakespeare gibi Batılı edebiyatçılara da bolca yer verilmesi, dergide Doğu-Batı dengesinin/sentezinin gözetilmeye çalışıldığını düşündürmektedir. Bu bağlamda denilebilir ki, *Anadolu Mecmuası*'nın edebiyat görüşü, Türk halk (tekke) edebiyatı ve modern Batı (özellikle Fransız) edebiyatının bir sentezi durumundadır.

Sonuç

Anadolu Mecmuası'nın toplam 12 sayısındaki bütün yazılar göz önünde bulundurulduğunda, derginin, dünya görüşü düzeyinde, materyalizme karşı çıkan, “idealist”, maneviyatçı, (b)ilimci; Turancılığa karşı olmakla birlikte Türkçü, Anadolu ve modernist bir dergi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anadolu Mecmuası'nda, uygarlıkları özgürlük aşkının ayakta tuttuğu görüşüne vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda, dergideki yazılarda, ‘Anadolu Cumhuriyeti’nin Selçuklu uygarlığını yeniden canlandırmak için, aşkla, idealizmle, cesaretle ve görev bilinciyle çalışması gerektiği vurgulanmaktadır.

Anadolu Mecmuası, moderniteyle ortaya çıkan milliyetçiliğin tarihsel bir sonucu olan ulus-devletlerin yarışmacı düzeni içerisinde rekabet edilmesi gerektiği görüşünden hareketle, bilim, sanayi ve demokrasi alanında ilerleme kaydetmemiz gerektiği görüşünü savunmaktadır.

Dergide, Doğu ve Türk-İslam değerlerinin ülkemiz insanlarının özünü teşkil ettiği görüşü esas alınmakla birlikte, bugünkü medeni değerleri taşıdığına inanılan Batı’dan da bilimsel, teknolojik, siyasal düzeyde pek çok değeri transfer etmemiz gerektiği, ama bunu yaparken aşırıya kaçmamamız ve özümüzü mutlaka korumamız gerektiği görüşü dillendirilmektedir.

Dergide Batı’yı önemseyen ve örnek alan ama Türk benliğini de yitirmek istemeyen duyarlılık biçimi, Kemalizmin Batı karşısında düşünsel ve politik düzeydeki ikili/ikircikli – aynı anda hem Batıcı hem Türkçü– bakış açısıyla genel olarak benzerlik taşıyor görünmektedir.

¹⁵ *Anadolu Mecmuası*'ndaki şiirlerin kültürel ve sosyo-politik bir analizi için bkz. Yıldız ve Soysüren (2021).

Dergide Necib Âsım'ın, Latin alfabesine geçilmesini savunanlara karşı çıkararak, 'milli benliğin korunması' gerekçesiyle Osmanlı/Arap alfabesinin dilimize göre reforme edilmesi gerektiği görüşünü savunması, yukarıda söz konusu ettiğimiz öz-benlik duyarlılığı bağlamında önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir.¹⁶ Gerçi dergide bu görüşü ifade eden Necib Âsım dışındaki diğer yazarların, alfabe konusunda tam olarak ne düşündüklerini bilmiyoruz.¹⁷

Tam da bu noktada, Batıcılığa yaklaşım bağlamında, *Anadolu Mecmuası* ile Kemalizm arasında bir karşılaştırma yapmak ilginç olabilir. Bu bağlamda belirtilmesi gereken ilk nokta şudur ki, Kemalizm Batıcılık konusunda *Anadolu Mecmuası*'na göre kuşkusuz daha radikaldir. Bununla birlikte, ideolojik anlamda Kemalizmin yaslandığı temel esaslardan biri, belki de en önde geleni olan Türkçülük, Kemalizmin Batı(cılık) karşısında zaman zaman (felsefi ve sosyolojik düzeyde) savunmacı bir konumda olmasına neden olmuş gibi görünmektedir.

Kemalizmin, sol ya da liberal kanattaki bazı daha radikal Batıcılardan farklı olarak, hem "Batıcı" hem de "Türkçü" oluşunun beraberinde getirdiği tarihsel/felsefi/pratik meseleler – Türkçülüğün, Asya, Doğu ve İslam'la olan tarihsel ilişkileri düşünüldüğünde– Kemalizmin hem uygarlık görüşü hem de reel politik düzeyde çözülmesi en zor "gerilim" noktalarını oluşturmaktadır, diyebiliriz.

Bütün bunlara rağmen Kemalizmin, görece muhafazakâr *Anadolu Mecmuası*'na kıyasla daha Batıcı olduğu muhakkaktır. Farklılıkları bir yana, Kemalizmle *Anadolu Mecmuası*'nın ortak noktalarından birisi de, her ikisinin de Turancı-olmayan "Türkçülüğü"dür diyebiliriz.

Türkçülüğün, Fransız Devriminden kaynaklanan bir milliyetçilik akımı olarak bizzat Batı'dan alınmış olması da elbette ilginç bir ironi olarak değerlendirilebilir. Milliyetçilik (Batıcılık), belki de Kemalizm ya da *Anadolu Mecmuası* nezdinde, Batı'nın silahıyla Batı'yı vurma isteği ya da refleksi olarak değerlendirilebilir. Bu konu, kanaatimizce yorumlanmaya açıktır.

¹⁶ Latin alfabesine geçilmesi konusunda Necib Âsım (1861-1935) dergide "Harflerimiz" adlı yazısında şöyle demektedir: "Harflerin menşei ve tekâmülü hakkında malûmatı olmayanlardır ki, bugün Latin harflerinin kabulüne taraftarlık ediyorlar. Garplılaşmak ve yenileşmek, milliyetimizden, millî an'anelerimizden tecerrüd etmek demek değildir. Üzerimizdeki Şark libâsını değiştirir ve Garplılaşmaya çalışırken bünyemizin müteessir olmamasına dikkat etmek borcumuzdur." (Necib Âsım, 2011a: 69).

¹⁷ Dergi, eğer Türkiye'de Latin alfabesine geçilme tarihi olan 1928'e kadar yayın hayatında kalabilmiş olsaydı, alfabe konusundaki tutumu nasıl olurdu, bunu bilebilmek elbette mümkün değildir. Derginin genel dünya görüşü ve tarzı düşünüldüğünde, ihtimaldir ki Latin alfabesine karşı çok radikal bir karşı çıkış olmazdı gibi bir izlenim edinmek mümkün görünmektedir, ama bu kanaatimiz elbette sadece bir spekülasyondan ibarettir. Bununla birlikte, derginin kültürel tarzı ve tavrıyla ilgili edindiğimiz genel izlenimi açıklamaları ve belirginleştirmesi noktasında, bu kanaatimizi paylaşmayı uygun buluyoruz.

Anadolu Mecmuası'yla Kemalizm arasında yapılabilecek politik ya da kültürel karşılaştırmalar kuşkusuz daha da etraflandırılabilir. Biz burada konuyu çok fazla dağıtmamak adına, yalnızca bu kadarını söylemekle yetiniyoruz. Bu konuda kuşkusuz daha ayrıntılı başka bir makale yazılması yararlı olabilir.

Siyaset felsefesi açısından yaptığımız analizlere göre, *Anadolu Mecmuası*, cumhuriyetçi, halkçı, köycü, milliyetçi ve anti-Marksisttir.¹⁸ Din-siyaset ilişkileri bağlamında dergi, dine doktriner İslamcılık açısından değil, kültürel ve manevi bir değer olarak yaklaşmaktadır.

Doğu/Batı ikiliği bağlamında, dergi tarihsel olarak Doğu'ya ait olduğumuz, ama Batı modernizminden de yoğun şekilde yararlanmamız gerektiği görüşüne yakın durmaktadır. Bilim konusunda ise dergide pozitivist olmayan ve dine de yer veren bir (b)ilimciliğin savunulduğu gözlenmektedir.

Anadolu Mecmuası'nda modernist bir doğrultuda, felsefe ve sosyoloji alanında Rousseau, Kant, Dewey, Gökalp gibi cumhuriyetçi ve sosyal sözleşmeciliğe yakın duran düşünürlerin görüşlerine doğrudan yahut dolaylı şekilde yer verildiği gözlenmektedir. Gökalp'in görüşlerinin dergi üzerinde özellikle etkili olduğu belirtilmelidir.

Dil ve edebiyat alanında sade Türkçeye vurgu yapılmakta; dergide yayımlanan şiirlerde çoğunlukla halk şiiri, bazen de Fransız şiir tarzına ağırlık verilmektedir. Dergide mistisizm ve tasavvufa olumlu yaklaşılırken, derginin sayfalarında sıklıkla Vahdet-i Vücutçu, yer yer de bâtinî görüşlere rastlanılmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, derginin çizgisinde Türk-İslam ve Batı uygarlığından alınan unsurların “eklektik” bir tutumla bir araya getirilmesi, dergide pek çok kere olumlanarak anılan Ziya Gökalp'in (1986: 63) “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim” sözünü akla getirmektedir. Dergi ile ilgili olarak pek çok tema çerçevesinde yaptığımız incelemeler doğrultusunda, *Anadolu Mecmuası*'nın, Gökalp'i takip ederek, birbiriyle ciddi gerilim noktaları taşıyan üç unsuru – Türklük, İslam ve Modernizmi – dönemin tarihsel koşulları çerçevesinde sentezlemeye çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynaklar

A. M. (2011). Aydınlıkta Bir Zulmet. *Anadolu Mecmuası*, 1(8), 355-356.

Anadolu Mecmuası. (2011). (Haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

¹⁸ *Anadolu Mecmuası*'nda “Köycülük ve Ekonomik Görüşler” bahsi için bkz. Atabay (2009: 518-527).

- Atabay, M. (2009). “Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* içinde (Cilt 4, s. 515-532), Tanıl Bora (Editör). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çalen, M. K. (2017). Anadolu Tarih Tasavvuru: Yeni Vatan, Yeni Tarih, Yeni Millet. *Turkish History Education Journal*, 6(1), 75-99.
- Deren, S. (2009). “Türk Siyasal Düşüncesinde Anadolu İmgesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* içinde (Cilt 4, s. 533-540), Tanıl Bora (Editör). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dewey, J. (1938), *Experience and Education*. New York: Macmillan Company.
- Dirican, R. (2014). Anadolu Mecmuası'nın Türk Düşünce Hayatı Açısından Değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 8(25-I), 387-398.
- Efendioğlu, A., Berkant, H.G., Arslantaş, Ö. (2010). John Dewey'in Türk Maarifi Hakkındaki Raporu ve Türk Eğitim Sistemi. 1. Ulusal Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi Tam Metinler, 13-15 Mayıs 2010 (Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi ve Epöder işbirliğiyle), s. 54-60.
- Hâmid Sadî (2011). Menâzirü'l-Avâlim. *Anadolu Mecmuası*, 1(1), 19-23.
- Hasan Cemil (2011). Rabindranath Tagore. *Anadolu Mecmuası*, 1(7), 305-307.
- Haydar Necib (2011). Anadolu Kadını. *Anadolu Mecmuası*, 1(3), 129-130.
- Hilmi Ziya (2011a). İznik. *Anadolu Mecmuası*, 1(1), 10-13.
- (2011b). Anadolu Örfü ve Destanlar. *Anadolu Mecmuası*, 1(2), 64-67.
- (2011c). Türkler ve Moğollar. *Anadolu Mecmuası*, 1(5), 186-192.
- İrfan Nâbî (2011). Anadolu Cumhuriyetinin Maarif Mefkûresi. *Anadolu Mecmuası*, 1(6), 250-252.
- Kant, I. (2014). *Pratik Aklın Eleştirisi*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- (2015). *Arı Usun Eleştirisi*, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Mehmed Emin (2011a). Anadolu'da Maarif Nasıl Taammüm Edebilir?. *Anadolu Mecmuası*, 1(2), 55-57.
- (2011b). İrtica Karşısında Gençlik. *Anadolu Mecmuası*, 1(9-10-11), 403-404.
- Mehmed Halid (2011a). Tasavvufî Halk Edebiyatımıza Dair Notlar Mukaddime. *Anadolu Mecmuası*, 1(4), 167-172; yazının devamı şu sayıdadır, 1(5), 207-209.
- (2011b). Maraş Tarihi (Muharriri Besim Atalay Bey). *Anadolu Mecmuası*, 1(7), 283-285.
- (2011c). Milliyetperverliğin Manası. *Anadolu Mecmuası*, 1(9-10-11), 361-364.
- (2011d). Türk Şiirinin Şekli ve Adları. *Anadolu Mecmuası*, 1(9-10-11), 420-422.
- (2011e). Hasbihâl. *Anadolu Mecmuası*, 1(12), 443-444.
- Meriç, C. (2004). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim.
- Mükrimin Halil (2011a). Milli Tarihimizin Mevzuu. *Anadolu Mecmuası*, 1(2), 58-63; yazının devamı şu sayıdadır, 1(3), 95-101.
- (2011b). Anadolu'nun Fethi. *Anadolu Mecmuası*, 1(4), 159-163; yazının devamı şu sayılardadır, 1(5), 218-225, 1(6), 234-236, 1(7), 301-304, 1(8), 344-346.
- Necib Âsım (2011a). Harflerimiz. *Anadolu Mecmuası*, 1(2), 68-69.
- (2011b). Millî Bayramımız. *Anadolu Mecmuası*, 1(5), 179-181.
- Necmeddin Halil (2011). Put. *Anadolu Mecmuası*, 1(1), 18.
- Öztürk, E. (2018). *Köy Enstitüleri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Rauf Yekta (2011). Anadolu Musikişinasları Hakkında Tarihî Tetebbular: 1 Ladikli Mehmed Efendi. *Anadolu Mecmuası*, 1(1), 14-18.
- Reşad Şemseddin (2011a). Fauste Medeniyetinin Gurûbu. *Anadolu Mecmuası*, 1(5), 213-217.
- (2011b). Kant ve Felsefesi. *Anadolu Mecmuası*, 1(9-10-11), 394-398.
- Rıza Nur (2011). Türk Şiirinin Şekli ve Adları. *Anadolu Mecmuası*, 1(3), 91-94.
- Rousseau, J. J. (2006). *Toplum Sözleşmesi* (çev. Vedat Günyol). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sadri Edhem (2011). Sun'î Tekâsüf Noktaları. *Anadolu Mecmuası*, 1(6), 242-244.

- Şehabettin (2011). Konya'da Yeşil Kubbe. *Anadolu Mecmuası*, 1(3), 115-120.
- Tonga, N. (2011). Anadolu Mecmuası (1924-1925) ve Anadoluçuluk Fikri Üzerine Bir İnceleme. *Türk Yurdu*, 31(285), 138-142.
- Toprak, Z. (2020). *Atatürk - Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uçman, A. (1991). "Anadolu Mecmuası", *DİA* içinde (Cilt 3, s. 144-145). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız, N. (2021). Anadolu Mecmuası'nda (1924-1925) Eğitim Ve Eğitim Politikalarına Yaklaşım: Cumhuriyetçilik, Anadoluçuluk Ve Pragmatizmin Dergideki Yansımaları. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 129-144.
- Yıldız, N., Soysüren, H. (2021). Anadolu Mecmuası'nda (1924-1925) Yayımlanan Şiirlerin Sosyo-Politik Analizi: Ulus-Devlet, Milliyetçilik Ve Anadoluçuluğun Dergideki Görünümleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar - sayı 27, 335-351.
- Z. F. (2011). Mukaddime. *Anadolu Mecmuası*, 1(6), 273-280.
- Ziya Gökalp (1986). *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ziyaeddin Fahri (2011a). Anadolu İnkılâbı. *Anadolu Mecmuası*, 1(3), 125-127.
- (2011b). Milliyet Meselesi. *Anadolu Mecmuası*, 1(5), 195-203.
- (2011c). John Dewey Felsefe ve Terbiyesi. *Anadolu Mecmuası*, 1(6), 253-259; yazının devamı şu sayılardadır, 1(7), 286-290 ve 1(8), 326-328.
- (2011d). Anadolu Kadınlığı 1. *Anadolu Mecmuası*, 1(9-10-11), 415-419; yazının devamı şu sayıdadır, 1(12), 445-448.